कक्षा ९ को सामाजिक अध्ययन विषयमा शिक्षण क्रियाकलापहरु

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम
तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको आंशिक आवश्यकता
पुरा गर्नको लागि प्रस्तुत
शोध-प्रतिवेदन

शोधकर्ता
गुणराज बस्नेत
परीक्षा रोल नं. : २८००४०/०६७
त्रि.वि. दर्ता नं.: ४९६४-१९९०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय,केन्द्रीय विभाग
(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ
२०६८

पा.मू. ३१९
कक्षा ९ को सामाजिक अध्ययन विषयमा शिक्षण क्रियाकलापहरु
गुणराज बस्नेत
२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको छात्र श्री गुणराज बस्नेतले "कक्षा-९ को सामाजिक अध्ययन विषयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप" शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन मेरो निर्देशनमा लेखन कार्य परा गर्नु भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारि गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

उप प्रा. यशोधरा पन्त

मिति : २०६८/०४/११

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा विशिष्टिकरण विषयका छात्र श्री गुणराज बस्नेतले "कक्षा-९ को सामाजिक अध्ययन विषयमा शिक्षण क्रियाकलाप" शोध शीर्षकमा शोधप्रतिवेदन तयार गरी आवश्यक मूल्याङ्कन गर्न स्वीकृतिको लागि सिफारिस साथ यस समितिमा पेश गर्नु भएकोमा यस समितिबाट मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
सह. प्रा. नारायण बस्नेत (विभागीय प्रमुख)	....
उप.प्रा. यशोधरा पन्त (शोध निर्देशक)	....
उप.प्रा. शिवराज बढु . (बाह्य सुपरीवेक्षक)	....
उप.प्रा. विश्वबाला थापा (बाह्य सुपरीवेक्षक)	....

मिति : २०६८/०४/१८

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यलाय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यता परिपूर्ति गर्नको लागि "कक्षा-९ को सामाजिक अध्ययन विषयमा शिक्षण क्रियाकलाप" शीर्षकको लागि आफ्नो अति व्यस्त र अमूल्य समयका बाबजुद पनि समय मिलाई निर्देशन, सल्लाह, सुझाव र सदैव उत्प्रेरणा प्रदान गरी पथप्रदर्शन गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु आमा एवं शोधनिर्देशक यशोधरा पन्तज्यूप्रति हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । यसैगरी शोध विषयको छनौट, प्रस्तावना स्वीकृत एवम् अध्ययन कार्यको लागि आवश्यक प्रबन्ध, सल्लाह र पथप्रदर्शन गर्नुहुने विभागीय प्रमुख सह प्रा. नारायण बस्नेतज्यू प्रति आभारी छु।

शोधपत्र लेखनकार्यमा आवश्यक सल्लाह एवम् स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख सह प्रा. नारायण बस्नेतज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै शोध पत्र पुरा गर्ने अवस्थासम्म आउन सहयोग पुऱ्याइ दिनुहुने गुरुहरू श्री किरणराम रञ्जितकार, श्री शिवराज वढू, श्री विश्ववाला थापाज्यूप्रति कृतज्ञ रहेको छु । यस अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने श्री ज्योति नमुना उ.मा.वि. बेलटार, श्री सत्यदेवी मा.वि. भुल्के, श्री मा.वि. सिवाई र श्री शिव मा.वि. सुन्दरपुरका विद्यालय परिवार र मलाई विभिन्न विभिन्न पक्षबाट सहयोग पुऱ्याउनु हुने मेरो घरपरिवार प्रति हृदयदेखि धन्यवाद नदिइरहन सक्दिन ।

निरन्तर आवश्यक सल्लाह, सुझाव प्रदान गरिदिनु हुने मेरा आत्मीय साथीहरू कृष्ण भण्डारी, ज्ञानबहादुर खड्का साथै सम्पूर्ण साथीहरू प्रति र आफ्नो व्यस्त समयका वावजुद पनि समयमै कम्प्युटर टंकन, छपाई फोटोकपी बाइन्डीङ्ग कार्यमा सहयोग गर्नुहुने प्रति समेत हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

गुणराज बस्नेत
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)
शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्ष

शोधसार

नेपालमा राष्ट्रिय शिक्षा आयोग प्रतिवेदन २०४९ र उ.रा.शि.आ. को प्रतिवेदन २०५५ ले निर्दिष्ट गरे अनुसार माध्यमिक तहमा कक्षा-९ को सामाजिक अध्ययन विषयलाई अनिवार्य विषयको पाठ्यक्रमको रूपमा लागु गर्दै आइरहेको छ । यस अध्यनयनको उद्देश्य सामाजिक विषय शिक्षकको पृष्ठभूमि पहिचान गर्नु र शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था पत्ता लगाउनु रहेको थियो । यो अध्ययनमा श्री ज्योति नमूना उ.मा.वि. बेलटार स्रोत केन्द्रलाई छनौट गरिएको थियो । यस स्रोत केन्द्रका श्री शिव मा.वि. सुन्दरपुर, श्री मा.वि. सिवाई, श्री ज्योति नमूना उ.मा.वि. वेलटार र श्री सत्यदेवी मा.वि. भुल्केलाई उद्देश्यात्मक नमुना छनौट विधिद्वाराछनौट गरी सोहि विद्यालयमा अध्यापनरत ४ जना विषयगत शिक्षक, ४ जना प्र.अ. लाई अन्तर्वार्ता र ३२ जना विद्यार्थीलाई समूह छलफल निर्देशिका तथा कक्षा अवलोकनबाट सूचना संकलन गरिएको थियो ।

अध्ययनको प्राप्तिमा कक्षाकोठा व्यवस्थापन सामान्यतया सबै विद्यालयमा उपयुक्त पाइयो भने कक्षा-९ को सामाजिक अध्ययन विषय शिक्षकहरू आवश्यक न्यूनतम योग्यता, तालिम प्राप्त, सामाजिक अध्ययन विषयका सन्दर्भमा सामाजिक विज्ञान विषयहरूमा विशिष्टीकरण गरेका र सामाजिक अध्ययन गरिरहेको पाइयो । शिक्षण सिकाइमा सामाजिक विषयमा सम्बन्धित विषय शिक्षकले लिखित पाठयोजना निर्माण नगरिकन कक्षा शिक्षण गर्दा पूर्वपाठको स्मरण गराई नयाँ पाठको सुरुवात गर्दै कहिलेकाँही शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरी सोही अनुरूप व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गरी लिखित र मौखिक प्रश्नद्वारा मूल्याङ्कन गरी अन्त्यमा पाठको सारांश बनाई आवश्यक अनुसार गृहकार्य दिने र हेर्ने गरीएको पाइयो । सुधारात्मक शिक्षणको लागि सोही विषयमा विशिष्टीकरण गरेका शिक्षकको व्यवस्था तथा शैक्षिक योजना निर्माण र प्रयोगको साथै शैक्षिक सामग्री निर्माणमा सामाजिक शिक्षकलाई तालिमको प्रबन्ध गरिनुपर्ने सबै शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया पाइयो ।

सुधारात्मक शिक्षणका लागि विषयवस्तुको प्रकृति अनुरूप विद्यार्थीहरूले विषयवस्तु बुझे वा बुझेन भनी लेखाजोखा गर्ने निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरी आवश्यक अनुसार पृष्ठपोषण प्रदानको लागि प्रभावकारी शिक्षणका लागि सम्बन्धित निकायले निरीक्षण अनुगमण प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने सुझावहरू दिइएको छ ।

विषयसुची

सिफारिस पत्र
स्वीकृति पत्र
शोधसार

पृष्ठ

अध्याय-एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ अध्ययनको क्षेत्र २
१.३ समस्याको कथन २
१.४ अध्ययनको उद्देश्यः ५
१.५ अध्ययनको औचित्य ५
१.६ अध्ययनको सिमाङ्कन ६

अध्ययन दुई

पूर्व साहित्यको समिक्षा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्य ७
२.२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १४
२.३ अवधाराणात्मक ढाँचा १६

अध्याय तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा १८
३.२ नमूना छनौट १८
३.२.१ क्षेत्र छनौट १९
३.२.२ विद्यालय छनौट १९
३.२.३ प्र.अ. छनौट १९
३.२.४ शिक्षक छनौट १९
३.२.५ विद्यार्थी छनौट १९
३.२.६ कक्षा छनौट १९
३.३ साधनको निर्माण २०
३.३.१ संरचित खुल्ला अन्तरवार्ता अनुसूची २०
३.३.२ कक्षा अवलोकन फारम २०
३.३.३ लक्षित समूह छलफल निर्देशिका २१
३.३.४ दस्तावेज अध्ययन २२
३.४ साधनको वैधता निर्धारण २२

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २३
३.६ सूचना विश्लेषण प्रक्रिया २५
३.७ नैतिकताको मापदण्डहरू २५

अध्याय चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ शिक्षकको पृष्ठभूमि २६
४.२ शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था २७
४.२.१ शैक्षिक योजनाको निर्माण तथा प्रायोगको अवस्था २८
४.२.२ शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको अवस्था २८
४.२.३ शिक्षण विधिको प्रयोगको अवस्था २९
४.२.४ पाठको सुरुवात २९
४.२.५ विषय वस्तुको प्रस्तुतिकरण ३०
४.२.६ विद्यार्थी सहभागिता र सक्रियता ३०
४.२.७ उत्प्रेरणको प्रयोग ३०
४.२.८ शिक्षक विद्यार्थी सम्बन्ध ३१
४.२.९ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन ३१
४.२.१० पाठको समाप्ति ३१
४.२.११ गृहकार्य ३१
४.३ कक्षाकोठाको व्यवस्थापन ३२

अध्याय पाँच

प्राप्ति, निश्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्तिहरु ३३
५.२ निष्कर्ष ३५
५.३ सुझावहरु ३५

सन्दर्भग्रथ सुची
परिशिष्ट

तालिकासूची

तालिका नं. १ : शिक्षकको पृष्ठभूमिको अवस्था २६
तालिका नं. २ : पाठको सुरुवात विवारण तालिका ३३
तालिका नं ३ : कक्षाकोठा व्यवस्थापन ३६

सङ्क्षिप्त शब्दावलि

उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
उ.रा.शि.आ.	:	उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.आ.	:	राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
CDC	:	Curriculum Development Center
CERID	:	Research Center for Education Innovation and Development
T.U.	:	Tribhuvan University